

Tomasz Kurzawa

Andrzej Karpowicz – twórca Pracowni Zbiorów Masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu

Biblioteka 15 (24), 295-308

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Królestwa Polskiego. W znacznej mierze na dorobku Załęskiego i Askenazego bazował Stanisław Małachowski-Łempicki w *Wykazie polskich łóż wolnomularskich oraz ich członków*⁵, przybliżając obraz lat 1738–1821. Walenty Wilkoszewski w *Rysie historyczno-chronologicznym Towarzystwa Wolnego Mularstwa w Polsce*⁶ zaprezentował sytuację polskich wolnomularzy w kraju i poza jego granicami w danym czasie oraz wykazał istniejące wówczas łóże.

Wszechstronniej historię wolnomularstwa zgłębił dopiero Ludwik Hass w monografii *Sekta farmazonii warszawskiej*⁷. Prześledził genezę ruchu, różnorakie działania wolnomularzy, zrzeszenia parawolnomularskie. Ujawnił przeciwników masonerii. Nie ograniczał się do Warszawy i okolic, dostrzegając wpływy wolnomularskie daleko poza stolicą. Zwrócił także uwagę na liczne, w nurcie badanego ruchu, sprawy nierozwiązane, ukryte. Tezę o antyreligijnej działalności masonów uznał za przesadzoną. Dostrzegł natomiast wśród nich tendencje areligijne.

Przekonania Hassa podtrzymał i do dziś reprezentuje starszy kustosz dyplomowany Andrzej Karpowicz (ur. w 1945 roku w Starachowicach), zasłużony pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, doświadczony badacz zbiorów, którymi dysponuje biblioteka. Karpowicz studiował na Wydziale Filologiczno-Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (UAM) w Poznaniu. W 1967 roku pod kierunkiem prof. Janusza Pajewskiego napisał pracę magisterską zatytułowaną *Kwestia powrotu armii gen. Hallera z Francji do Polski w kwietniu 1919 r.* Od października 1967 roku do kwietnia 1968 roku uczestniczył w seminarium doktoranckim u profesora. Pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej rozpoczął 1 kwietnia 1968 roku, zastępując w okresie próbnym jako młodszy bibliotekarz mgr Kalinowską. Na stanowisku tym pozostał do maja 1970 roku, kiedy przez dyrektora biblioteki, równocześnie prorektora UAM, prof. Stanisława Kubiaka, wyznaczony został na kierownika Sekcji Dokumentacji i Wystaw w Oddziale Informacji i Dokumentacji Naukowej. Funkcję tę pełnił do września, kiedy wybrano go na kierownika Oddziału Informacji i Dokumentacji Naukowej. Zanim jeszcze objął tę funkcję, czynnie współuczestniczył w organizacji wystaw poświęconych 25. rocznicy wyzwolenia Warszawy, Poznania.

⁵ S. Małachowski-Łempicki, *Wykaz polskich łóż wolnomularskich oraz ich członków w latach 1738–1821 poprzedzony zarysem historii wolnomularstwa polskiego i ustroju Wielkiego Wschodu Narodowego Polskiego*, Kraków 1929.

⁶ W. Wilkoszewski, *Rys historyczno-chronologiczny Towarzystwa Wolnego Mularstwa w Polsce*, wydanie z rękopisu T. Święcicki, Londyn 1968.

⁷ L. Hass, *Sekta farmazonii warszawskiej. Pierwsze stulecie wolnomularstwa w Warszawie (1721–1821)*, Warszawa 1980.

Rozpoczęcie pracy w bibliotece nie oznaczało jednak, że Andrzej Karpowicz zrezygnował z dalszej nauki. W 1971 roku uczęszczał na Podyplomowe Studium Bibliotekoznawstwa, zorganizowane na uniwersytecie, oraz ukończył w Moskwie kurs doskonalenia w zakresie informacji naukowej WINITI. Doceniając jego wiedzę i sumienność, za zgodą prorektora prof. Zbigniewa Leońskiego, dyrekcja biblioteki awansowała go w 1972 roku na starszego asystenta naukowo-badawczego. W latach 1972–1975 Karpowicz został słuchaczem dwuletniego zaocznego kursu doskonalenia w zakresie informacji naukowej, zorganizowanego przez Zakład Kształcenia i Doskonalenia Informacji Naukowej Technicznej i Ekonomicznej w Warszawie. W 1975 roku znalazł się w grupie pracowników służby bibliotecznej, którzy podpisali z prorektorem umowę o pracę na czas nieokreślony. Jednocześnie otrzymał stanowisko służbowe kustosa. Pełnienie tej funkcji wiązało się z dużą odpowiedzialnością i szerokim zakresem obowiązków. Jako kierownik Oddziału Informacji i Dokumentacji Naukowej organizował pracę bieżącą i działalność informacyjną sieci bibliotek UAM, planował ich rozwój. Doglądał aktywności informacyjnej Biblioteki Instytutu Chemii. Sprawował opiekę merytoryczną nad wystawami. Sukcesywnie publikował wykazy nabytków bibliotecznych. Na zamówienie naukowców, dla ich potrzeb, sporządzał tematyczne zestawy bibliograficzne, kserokopie i mikrofilmy druków. Rejestrował też sprawozdania pracowników naukowych UAM z wyjazdów zagranicznych, sporządzając karty dokumentacyjne.

Równocześnie Andrzej Karpowicz pełnił funkcję sekretarza powołanej przez rektora Komisji do spraw Bibliotek i Informacji Naukowej, jednego z głównych organów opiniotwórczych biblioteki. Podczas zebrań komisji poruszano kwestie organizacji sieci bibliotek UAM, rozwoju informacji naukowej dla uczelni, kadry i warunków bytowych pracowników bibliotek wydziałowych i instytutowych UAM, gromadzenia zbiorów bibliotecznych UAM oraz obsługi studentów. Do zadań Andrzeja Karpowicza należało też organizowanie praktyk dla studentów bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, opieka nad praktykantami i prowadzenie ćwiczeń z przedmiotów zawodowych, takich jak Podstawy nauki o informacji czy Przystosowanie biblioteczne. Wykazał się wtedy jako doskonały dydaktyk studentów matematyki i chemii, prowadząc wykłady z przedmiotu Podstawy informacji naukowej, wydane później jako podręcznik. Ponadto aktywnie uczestniczył w studiach prowadzonych przez pracowników Biblioteki Głównej UAM poświęconych bibliotekoznawstwu.

Głównymi tematami wielu konferencji naukowych, w których brał udział Andrzej Karpowicz, były edytorstwo i ruch wydawniczy, przygotowanie do druku bibliografii, katalogów. Skupiano się również na historii:

książki, czytelnictwa i organizacji bibliotek. Andrzej Karpowicz wygłaszał na nich referaty, m.in. podczas sesji *Rola książek i bibliotek w kulturze polskiej XIX i XX wieku* zorganizowanej w 1977 roku. Ta tematyka znajdowała też odzwierciedlenie w wielu ekspozycjach. Mniejsze wystawy poświęcone były między innymi województwu poznańskiemu (1976/1977), informacji naukowej w systemie szkolnym (1975/1976), osiągnięciom drukarni UAM w trzydziestolecu PRL (1975/1976), polskiej książce o rewolucji październikowej (1977/1978) oraz bibliotekom współczesnym (1977/1978). Natomiast na ekspozycjach w gmachu głównym biblioteki przedstawiano takie tematy, jak: książki brytyjskie (1975/1976), druki uzyskane przez Bibliotekę Główną UAM na drodze wymiany (1975/1976), książka duńska w Polsce (1975/1976), biblioteki, nauka i kultura Wielkopolski (1976/1977). Dzięki inicjatywom Andrzeja Karpowicza został rozwinięty i unowocześniony system dokumentacji życia uczelni, wystaw merytorycznych oraz usług informacyjnych dla użytkowników. W ramach aktywności naukowej w czerwcu 1977 roku Karpowicz ukończył kurs technik reprodukcji dokumentów, zorganizowany przez ośrodek Informacji Naukowej PAN⁸.

W związku ze zdaniem egzaminu i zajęciem stanowiska kustosa dyplomowanego pod koniec 1981 roku Andrzej Karpowicz został wybrany kierownikiem nowo utworzonej Samodzielnej Sekcji Zbiorów Masońskich (obecnie Pracownia Zbiorów Masońskich). Powierzono mu zadanie trudne, w pewnym sensie pionierskie, gdyż zespół masoników był tylko częściowo opracowany, a wymagał wyjątkowego traktowania i szczególnej wiedzy (przygotowania) bibliotekarza. To właśnie opracowywanie zbiorów stanowiło początkowo jedyny cel zespołu sekcji. Kierownik, dyplomowany bibliotekarz z wiedzą i doświadczeniem, inicjatywny pasjonat, pozostawał w Sekcji Zbiorów Masońskich na miejscu, ale każdego tygodnia znajdował się czasowo w Ciężeniu.

Lokalizacja przeważającej części zbiorów masońskich od 1969 roku w pałacu ciężęńskim (np. starodruki XVII i XVIII wieku dla bezpieczeństwa przechowywane są w Bibliotece Uniwersyteckiej) spowodowała konieczność zdublowania katalogu kartkowego masoników (jeden komplet na stałe w Poznaniu). Do katalogu elektronicznego biblioteki wprowadza się zbiory masońskie sukcesywnie od 2002 roku. Ponieważ ambicje Pracowni Zbiorów Masońskich rosły – pojawiła się na przykład chęć użytkowania zasobów jeszcze nieuporządkowanych, rozszerzania usług bibliotecznych na kraj i zagranicę, pomnażania zbiorów i prowadzenia międzynarodowej współpracy naukowej – nowy kierownik zabiegał

⁸ BU UAM, Akta osobowe: Andrzej Karpowicz; Sprawozdanie Biblioteki Głównej UAM 1975/76–1977/78, s. 1–2, 17–18, 21–23, 30–32.

o możliwie sprawną organizację pracy nad cennym księgozbiorem. Temu zaś służyło długoterminowe planowanie, zlecenie pracownikom indywidualnych zadań i wdrażanie nowoczesności (usługi pracowni reprograficznej, odkażanie druków w komorze próżniowej itp.). Podręczny warsztat pomocniczy został wzbogacony wszelkimi przydatnymi kartotekami bibliograficznymi, sukcesywnie tworzonymi, takimi jak kartoteka bibliotek masońskich, kartoteka bibliograficzna wybranych publikacji masońskich, częściowe spisy członków łóż niemieckich w porządku alfabetycznym, publikacje tematyczne. We współpracy z kierownikiem Oddziału Magazynów i Konserwacji Zbiorów w Ciężeniu, Andrzejem Bendzińskim, Andrzej Karpowicz ustalał stan katalogów zbiorów masońskich i schematy ich rzeczowego klasyfikowania. Zabiegał też o założenie na miejscu inwentarza kartkowego.

Prowadzenie Pracowni Zbiorów Masońskich – zawierającej zasoby zróżnicowane nawet co do wieku, cenne, równocześnie niekonwencjonalne – stwarzało trudności dotyczące ich przechowywania, konserwacji i zabezpieczeń przy udostępnianiu. Pałac ciężański, świeżo po kapitalnym remoncie, miał dobre warunki do stworzenia wydzielonej kolekcji.

Dzięki kontaktom i konsultacjom z prof. Hassem (autorem wspomnianej wyżej monografii *Sekta farmazonii warszawskiej*) okazało się, jak znaczną część wśród druków masońskich, polskich i obcych, stanowiły reprinty. Zawarto więc umowę, że za nadbitki artykułu prof. Hassa przekazywano mu kserokopie pięciu broszur własnych. Pomnażano w ten sposób nabytki masońskie. Powoli zaczęto też rozwijać współpracę międzynarodową, zwłaszcza z drem Herbertem Schneiderem, dyrektorem Niemieckiego Muzeum Wolnomularskiego w Bayreuth (współpracę obu zainteresowanych instytucji kierownik Pracowni Zbiorów Masońskich wspominał w osobnym artykule). Karpowicz często wyjeżdżał do Niemiec, gdzie poszerzał własne kwalifikacje i wiedzę w zakresie problematyki masońskiej⁹.

To właśnie w rezultacie współpracy polsko-niemieckiej opublikowana została w Biuletynie Nowych Nabytków Zagranicznych Sieci Bibliotek UAM po raz pierwszy seria „Masoniki”. Karpowicz wykazywał stałą tendencję pomnażania zbiorów masońskich dzięki współpracy z polskimi uczonymi, prof. Ludwikiem Hassem i prof. Tadeuszem Cegielskim; również w następstwie współpracy międzynarodowej, jak wspominałem, z dyrektorem Schneiderem z Niemiec, a także z prof. Helmutem Reinalterem z Austrii (Innsbruck) oraz z Biblioteką Wielkiej Łoży Austrii w Wiedniu. Płynęły dary masoników z zagranicy, także jako owoce

⁹ Samodzielna Sekcja Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 1981, s. 4–5; sprawozdanie za rok 1982, s. 3–4; sprawozdanie w roku 1984, s. 2–4, 6–9.

wymian międzybibliotecznych. Wymieniane były egzemplarze dubletów, dość liczne wśród naszych masoników.

Andrzej Karpowicz zaczął usuwać dublety z księgozbioru już opracowanego. Aby zaspokoić potrzeby czytelników, zwłaszcza zagranicznych, w 1988 roku przeprowadził dwie duże kwerendy biblioteczne. Przystąpił również do prac redakcyjnych nad katalogiem wolnomularskich czasopism niemieckojęzycznych. Najpierw przygotował wstępny wyciąg z katalogu, a następnie konspekt zawierający wykaz czasopism¹⁰. W ten sposób Pracownia Zbiorów Masońskich zaczęła rozwijać nowe formy działalności.

Wśród sukcesywnie opracowywanych druków większość stanowiły spisy członków łóż i stare druki masońskie, ale nie brakowało także druków powojennych i druków zwartych współczesnych. Karpowicz przyjął nowy podział sygnatur i dokonał nowej klasyfikacji w katalogu rzeczowym. W katalogu alfabetycznym, aby usprawnić korzystanie ze spisu członków łóż, wprowadził karty rozdzielcze dla poszczególnych łóż. Z biegiem lat przystąpił, wraz ze swoim zespołem, do porządkowania druków zwartych pochodzących z Wielkiej Łoży Hamburga – ustawianych według tamtejszych sygnatur – rozpoczynając od broszur. Podwójne egzemplarze odstawiano do dubletów, które szeregowano alfabetycznie według nazwisk autorów, tytułów lub według numeracji egzemplarzy. Pewne jednostki konsekwentnie przekazywano do Działu Konserwacji Zbiorów. Za nadrzędny cel Pracowni Zbiorów Masońskich Karpowicz uznał (w 1990 roku) sporządzenie notatek o podziale druków na sektory: starodruki, dublety oraz opracowane czasopisma.

Niepokój Karpowicza wzbudzało zbyt wolne tempo opracowywania zbiorów masońskich i ich translokacji do Ciężenia w pierwszych latach działalności sekcji, dlatego coraz częściej wyjeżdżał tam na dzień pracy. By usprawnić a jednocześnie zabezpieczyć stały, konieczny przewóz druków oraz by uregulować prawidłowy proces czyszczenia (konserwacji) masoników (odrobaczanie, opylanie, usuwanie zawilgoceń itp.), Karpowicz wprowadzał nowelizacje do obowiązujących przepisów. Przeprowadził meliorację katalogu rzeczowego, polegającą na modyfikacji schematu ogólnego. Dział *Polityka i praca wolnomularska* doprecyzował jako *Polityka i praca zewnętrzna wolnomularstwa*. Dodał też nowy dział: *Wolnomularskie stowarzyszenia naukowe i kulturalne*¹¹.

¹⁰ Sprawozdanie z działalności Samodzielnej Sekcji Zbiorów Masońskich w 1985 roku, s. 14; sprawozdanie w 1986 roku, s. 7, 11; sprawozdanie w 1989 roku, s. 3.

¹¹ Sprawozdanie z działalności Samodzielnej Sekcji Zbiorów Masońskich w 1984 roku, s. 6–7; sprawozdanie w 1986 roku, s. 10; sprawozdanie w 1989 roku, s. 6–7; sprawozdanie w 1990 roku, s. 2, 6–7.

Zaangażowanie Andrzeja Karpowicza w działalność biblioteczną nie ograniczało się jednak do problematyki wolnomularskiej, uczestniczył on także aktywnie w pracach nad regulaminem systemu biblioteczno-informacyjnego, projektami reorganizacji biblioteki i społecznie brał udział w przeróżnych komisjach, m.in. jako przewodniczący Komisji Historycznej Zarządu Okręgu SBP. Brał udział w pracach komitetu redakcyjnego *Słownika biograficznego bibliotekarzy poznańskich XX w.* Sporządził schemat i listę planowanych do druku biogramów, przede wszystkim pracowników Biblioteki Uniwersyteckiej. Napisał biogram Witolda Pawlikowskiego i opracował *Katalog druków współczesnych w zbiorach masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu wg stanu na 31. grudnia 1998 r.*¹² ze wstępem w języku polskim, francuskim i niemieckim, wydany rok później dzięki współpracy z francuskim wydawnictwem C. Lacour w Nîmes. W wyniku współpracy z prof. Hassem wydawnictwo Biblioteka wprowadziło do księgarni w 2000 roku reprint *Wykazu polskich łóż Stanisława Małachowskiego-Łempickiego*, wzbogacony wstępem i uzupełnieniem wykazu, sporządzonymi przez prof. Hassa¹³. Karpowicz kontynuował też działalność dydaktyczną, prowadząc wykłady i ćwiczenia ze studentami, którym starał się przybliżyć historię masonerii na zajęciach (w latach 1995–1998) zatytułowanych *Dzieje wolnomularstwa i Historia wolnomularstwa*. O zbiorach informował wszystkich zainteresowanych, również gości z zagranicy; zdarzało się, że przyjmował wycieczki. Ponawiał próby wyprowadzenia ludzi z błędnej opinii o antyreligijności wolnomularzy; za Hassem sprostował błędne informacje podawane przez tygodnik „Lad”¹⁴.

Jako naukowiec Karpowicz uważnie obserwował postęp w badaniach historii wolnomularstwa. W 1992 roku wziął udział w zebraniu założycielskim fundacji Ars Regia, podczas którego wygłosił referat. Tego roku wydał swój pierwszy w tym czasopiśmie artykuł zatytułowany *Zbiory masońskie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*¹⁵. W innym numerze pisma zwrócił uwagę między innymi na *Niemieckie czasopisma masońskie w zbiorach*

¹² Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 1992, s. 8–9; sprawozdanie za rok 1993, s. 7a, 11–12; sprawozdanie za rok 1994, s. 15; sprawozdanie za rok 1996, s. 13; sprawozdanie za rok 1998, s. 13–14; A. Karpowicz, *Katalog druków współczesnych w zbiorach masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu: według stanu z dnia 31. grudnia 1998 r.*, Nîmes–Poznań 2000; Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 2000, s. 14.

¹³ Sprawozdanie za rok 2000, s. 14.

¹⁴ Sprawozdanie w 1985 roku, s. 15; sprawozdanie w 1990 roku, s. 9, 12.

¹⁵ A. Karpowicz, *Zbiory masońskie Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*, „Ars Regia” 1992, R. 1, nr 1, s. 148–156.

*Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu*¹⁶. W Monachium wziął udział w kursie komputerowego katalogowania starych druków, który prowadzono w ramach akcji mikrofilmowania zbiorów, finansowanej przez fundację Boscha. Znalazł się w gronie specjalistów, powołanych przez dyrekcję Biblioteki Uniwersyteckiej do zakupu książek. Jednocześnie razem z Mirosławą Malczewską przystąpił do typowania listy czasopism i druków masońskich, oddawanych później do mikrofilmowania. Po wstępnym uporządkowaniu książek w Ciężeniu zabierał je sukcesywnie do opracowania w Poznaniu.

Brał udział w cyklu wykładów *W kręgu Hirama*, organizowanych w Muzeum Andrzeja Struga w Warszawie przez fundację Ars Regia. W 1994 roku reprezentował Bibliotekę Uniwersytecką na pogrzebie przewodniczącego fundacji, Tadeusza Gliwica. Pobyt w stolicy łączył zazwyczaj z pracą, ponieważ przy okazji zapoznawał się ze zbiorami masońskimi bibliotek warszawskich i także w późniejszych latach utrzymywał kontakt z warszawskimi użytkownikami zbiorów masońskich¹⁷.

Ceniony jako bibliotekarz obeznany z zagadnieniami wolnomularstwa, niejednokrotnie proszony był o wystąpienie w Muzeum w Ciężeniu; np. uczestnikom wycieczki zorganizowanej przez Muzeum Andrzeja Struga w Warszawie opowiadał *O książce wolnomularskiej na przykładzie zbiorów masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej*. Problematykę książek zgromadzonych w Ciężeniu naświetlił też między innymi członkom Towarzystwa Przyjaciół Sztuki Królewskiej w Warszawie.

Podczas pobytu w pałacu w Ciężeniu w 1995 roku Karpowicz wykorzystał swoją wiedzę i zaangażował się w przygotowywanie wystawy, dostarczając niezbędne materiały. Zadbął również o ułożenie właściwego scenariusza, odpowiedni dobór książek i zdjęć działu *Zbiory masońskie*, prezentowanego na wystawie w Karlsruhe zatytułowanej *Poznań ośrodkiem badań niemcoznawczych*. W 1996 roku podczas zorganizowanej w Poznaniu i Ciężeniu sesji Europejskiego Stowarzyszenia Muzeów Wolnomularskich *Książka wolnomularska XVIII i XIX wieku* przedstawił wystawę wielu cennych książek i ilustracji dotyczących masonerii, które wymienił w katalogu, poprzedzonym zarysem problematyki, dziejów wolnomularstwa oraz przeglądem literatury. W tym samym roku wspomagał dra Bogusława Skoczyńskiego, autora *Wystawy Napoleońskiej*, przez prezentację działu *Wolnomularstwo w czasach napoleońskich*¹⁸.

¹⁶ A. Karpowicz, *Niemieckie czasopisma masońskie w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Zarys historii. Część 1*, „Ars Regia” 1993, R. 3, nr 1, s. 105–118.

¹⁷ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 1994, s. 1.

¹⁸ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 1995, s. 9; sprawozdanie za rok 1996, s. 8–11; sprawozdanie za rok 1997, s. 13.

Nadal pisał artykuły poświęcone zbiorom masońskim, którymi dysponowała Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, i historii wolnomularstwa. Referaty na ten temat wygłaszał zarówno w Ciężeniu podczas sesji Kaliskiego Towarzystwa Kulturalnego, jak i w Poznaniu w trakcie obrad Europejskiego Stowarzyszenia Muzeów Wolnomularskich. Podczas kolejnej sesji Europejskiego Stowarzyszenia Muzeów Wolnomularskich, która odbyła się w Tours we Francji, przedstawił sprawozdanie z działalności Pracowni Zbiorów Masońskich i badań prowadzonych w latach 1996–1997. Uczestniczył w kongresie stowarzyszenia w Wiedniu w 1998 roku. Na konferencjach wykladał o zbiorach masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej i popierał ideę utworzenia w Tours Europejskiego Muzeum Wolnomularstwa – Centrum Badań i Dokumentacji

Karpowicz stał się członkiem koła przyjaciół niemieckiego wolnomularskiego stowarzyszenia naukowego Quatuor Coronati Gesellschaft. Dzięki niemu nieprzerwanie trwały kontakty między Pracownią Zbiorów Masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej a Niemieckim Muzeum Wolnomularskim w Bayreuth. Kiedy w 2000 roku Fundacja Polsko-Niemiecka wystąpiła z ideą mikrofilmowania zbiorów druków masońskich do 1914 roku, bez wahania przystąpił do pracy. Rozpoczął formowanie listy najcenniejszych druków masońskich, z których większość stanowiły starodruki i druki niemieckie z pierwszej połowy XIX wieku. Zgodził się na ich opracowywanie, a następnie translokację do Ciężenia w ramach tzw. akcji Boscha. Do czasu jej zakończenia w 2004 roku Karpowicz wstrzymał się z konserwacją i oprawianiem egzemplarzy masońskich. Po zakończeniu akcji mikrofilmowania zaczął elektronicznie opracowywać pozostałe książki wolnomularskie z pierwszej połowy XIX wieku. Niektóre egzemplarze oddawał do konserwacji. Jednocześnie porządkował i ustawiał na półkach rocznikami spisy członków łóz. Porównywał ich dublety, aby trzymać w zbiorach książki najlepiej zachowane¹⁹.

Ilość zbiorów wolnomularskich biblioteki ciągle zwiększała się (mimo że kontakty z muzeum w Bayreuth po zmianie dyrektora rozluźniły się), ponieważ Karpowicz starał się, aby współczesne druki zagraniczne stale napływały dzięki wymianie, z biegiem czasu było ich jednak mniej. Aby odnowić współpracę z zagranicą, przede wszystkim właśnie z Niemieckim Muzeum Wolnomularskim w Bayreuth, udał się jeszcze raz do Niemiec. Tam poznał nowego dyrektora muzeum, ale nie udało mu się doprowadzić do wskrzeszenia wcześniejszej, zażyłej współpracy.

¹⁹ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 1997, s. 12–13; sprawozdanie za rok 1998, s. 3, 12–13; sprawozdanie za rok 2004, s. 6–7; sprawozdanie za rok 2005, s. 11; sprawozdanie za rok 2006, s. 9; sprawozdanie za rok 2007, s. 2.

Przyjrzał się jednak bliżej strukturze wolnomularskiego stowarzyszenia Quatuor Coronati i nawiązał bliższy kontakt z jego członkami. Niemcy w wielu publikacjach podkreślali konieczność współdziałania z Pracownią Zbiorów Masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej. W rezultacie podjętych działań Karpowicz mógł kontynuować wymianę prasy masońskiej, otrzymując na przykład w 2009 roku pięć woluminów współczesnych czasopism zagranicznych w zamian za „Ars Regiae” i *Katalog zbiorów wolnomularskich muzeum w Toruniu*. Na gromadzone przez niego książki zwrócił też uwagę i wykazał chęć współpracy prof. dr Andreas Önnersfors, kierownik Centrum Badań nad Masonerią i Bractwem Uniwersytetu w Sheffield, oraz John Wade, sekretarz Quatuor Coronati Loge z Londynu. Z inicjatywy Karpowicza powstała w Ciężeniu niezwykła, stwarzająca odpowiedni nastrój czytelnia, nawiązująca do wystroju loży masońskiej (z reprodukcjami grafik wolnomularskich na ścianach, niebieskimi zasłonami, świecznikami, obrusami, półkolumnami i tzw. kobiercem). Karpowicz budził zaciekawienie wolnomularstwem, oprowadzając po pałacu w Ciężeniu gości indywidualnie lub w grupach, których znaczną część nierzadko stanowili członkowie łóż niemieckich. Przez wszystkich był za to ceniony i spotykał się z wdzięcznością. Niektórzy uznanie dla kierownika Pracowni Zbiorów Masońskich wyrażali przez pozostawienie w Ciężeniu symboli wolnomularzy, cyrkla i węgielnicy, aby ozdobić zarazem gablotę w czytelnii. Inni nie szczędzili mu pochwał w swych publikacjach, czasopismach, m.in. Niemcy w sprawozdaniach z pobytu w Polsce zamieszczanych w „Humanität”²⁰.

Podczas gdy kontakty sekcji masońskiej z zagranicą słabły, w kraju wzrosło zainteresowanie problemami i historią wolnomularstwa. Andrzej Karpowicz nadal rozbudzał ciekawość turystów z Polski, pokazując im pałac w Ciężeniu. W zamian otrzymywał czasami pisma z podziękowaniami za interesujący wykład. Niekiedy wiązało się to z odbywającymi się tam konferencjami lub spotkaniami, takimi jak posiedzenie Zarządu Związku Nauczycielstwa Polskiego UAM w 2007 roku. Jednocześnie coraz większą chęć poznania literatury dotyczącej wolnomularstwa wykazywali członkowie Klubu Eksplenera z Akademii Ekonomicznej. Karpowicz pokazywał wszystkim zainteresowanym źródła masońskie i potrafił odpowiednio wykorzystać każdą okazję. Dlatego w latach 2003–2005 podczas dni Festiwalu Nauki Polskiej miał wykłady *Sztuka królewska wolnych mularzy* i *W świecie rytuałów i symboli masońskich*, które urozmaicał pokazem wybranych książek ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej. Podczas

²⁰ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 2005, s. 8; sprawozdanie za rok 2008, s. 8; sprawozdanie za rok 2009, s. 3, 7, 9–10.

referatu *Nauka wolnomularstwa z koberca wysnuta* starał się dokładniej omówić elementy rytuału i symboliki masońskiej. W podobny sposób dzielił się też wiedzą ze słuchaczami podczas Dni Nauki w 2008 roku. Później historię wolnomularzy przedstawił Kołu Emerytów Związku Nauczycielstwa Polskiego UAM²¹. W ostatnich latach na wykładach naukowych opowiadał o poprzednikach wolnomularzy, różokrzyżowcach i starożytnych ruchach ezoterycznych, o historii zbiorów masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu oraz o losach wolnomularstwa polskiego w pierwszej połowie XX wieku²².

Andrzej Karpowicz starał się dotrzeć do społeczeństwa także za pośrednictwem mediów. W telewizji regionalnej – w *Teleskopie* – oraz w głównym wydaniu *Wiadomości* pokazana została krótka audycja dotycząca wolnomularstwa (w 1988 roku). Następnie w programie *Biblioteka pełna tajemnic* opowiadał o najważniejszych drukach masońskich, jakimi dysponuje Biblioteka Uniwersytecka. W Ciężeniu natomiast uczestniczył w filmowaniu cyklu reportaży poświęconych wolnomularstwu, które przygotowywała ekipa Telewizji Niepokalanów. Omawiał literaturę przedmiotu. Przy okazji udzielił wywiadu Radiu S. W ostatnich latach mieszkańcom Rataj w Poznaniu, odbierających program RTK (Ratajska Telewizja Kablowa), opowiedział o zbiorach masońskich biblioteki. Razem z kustoszem Andrzejem Bendzińskim udzielił wywiadu dziennikarzom „Życia Uniwersyteckiego”. Na podstawie ich wypowiedzi Magdalena Ziótek napisała artykuł *Dom pracy twórczej w Ciężeniu*²³.

Współpracował też z muzeum – Zespołem Pałacowo-Parkowym w Dobrzycy, gdzie powołany został na członka, a następnie wiceprzewodniczącego Rady Muzeum. W latach 2003–2007 był członkiem jej prezydium. Kierownik Pracowni Zbiorów Masońskich prowadził z pracownikami muzeum częstą wymianę informacji na temat działalności zarówno popularyzatorskiej, jak i naukowej. O utrzymywanych wzajemnych dobrych stosunkach świadczył fakt, że zwrócono się do niego z prośbą o pomoc i współudział w przygotowywaniu wystawy w Dobrzycy. W rezultacie na ekspozycji, którą otworzono w maju 2009 roku, dzięki jego zabiegom

²¹ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 2007, s. 8; sprawozdanie za rok 2008, s. 7.

²² T. Cegielski, *50 lat zbiorów masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Uroczystość dnia 10 stycznia 2009 roku*, „Ars Regia” 2008/2009, R. 11, nr 18, s. 222–225.

²³ Sprawozdanie z działalności Samodzielnej Sekcji Zbiorów Masońskich w 1988 roku, s. 9; sprawozdanie za rok 1994, s. 15; sprawozdanie za rok 1996, s. 13; sprawozdanie za rok 2007, s. 8; sprawozdanie za rok 2008, s. 7; M. Ziótek, *Dom pracy twórczej w Ciężeniu: Uniwersytet w Pałacach*, „Życie Uniwersyteckie” 2008, nr 5, s. 26–27.

znalazło się 50 woluminów wydawnictwa *Antiquitates*, pożyczonych przez Bibliotekę Uniwersytecką w Poznaniu.

Andrzej Karpowicz utrzymywał również kontakt z Aleksandrą Maciejewską, która organizowała w Muzeum Okręgowym w Toruniu wystawę dotyczącą wolnomularstwa. I tym razem miał niemały udział w powstaniu ekspozycji, pożyczając ilustrowane druki masońskie oraz XVIII-wieczne miedzioryty Bernigerotha²⁴. Ekspozycja połączona była z konferencją *Sztuka królewska i Muzy. Obecność wolnomularstwa i jego idei w kulturze polskiej i powszechnej*, zorganizowaną przez Muzeum Okręgowe w Toruniu, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytet Warszawski. Podczas jej trwania Karpowicz przedstawił referat poświęcony zbiorom masońskim Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Streścił wówczas swój artykuł, który ukazał się wcześniej na łamach czasopisma „Biblioteka”²⁵. Nie była to jedyna jego publikacja wydana w ostatnich latach. Opracował hasło *wolnomularstwo*, wydane w 47 tomie encyklopedii *Britannica. Edycja polska*²⁶. Napisał kolejny artykuł o księgozbiorze masońskim Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Na łamach „Biblioteki” zamieścił publikację *Najciekawsze druki ze zbiorów masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Konstytucja Andersona*²⁷.

Aktywność naukowa i popularnonaukowa nie oznaczała, że Andrzej Karpowicz zrezygnował z działalności w innych sferach życia bibliotecznego. Pozostawał nadal członkiem komisji wyborczej UAM. W Bibliotece Uniwersyteckiej nadal pełnił obowiązki przewodniczącego koła ZNP, z którego upoważnienia był wcześniej członkiem komisji mieszkaniowej UAM oraz komisji do spraw Hotelu Lamberta. Poza tym udzielał się stale jako członek Rady Fundacji Sztuka Królewska w Polsce.

U schyłku 2010 roku, zaraz po obronie doktoratu, dana mi została szansa podjęcia pracy w Pracowni Zbiorów Masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Teraz, po upływie kilku miesięcy, kiedy zdołałem już przybliżyć się do kręgu zagadnień związanych z działalnością pracowni, musiałem też dostrzec Człowieka, który poświęcił jej wiele lat

²⁴ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 1998, s. 12; sprawozdanie za rok 2005, s. 9; sprawozdanie za rok 2008, s. 9.

²⁵ A. Karpowicz, *Geneza i zawartość kolekcji...*, s. 27–51.

²⁶ A. Karpowicz, *Wolnomularstwo*, w: *Britannica. Edycja polska*, t. 47, Poznań 2005, s. 72–82.

²⁷ Pracownia Zbiorów Masońskich. Sprawozdanie za rok 2005, s. 10; sprawozdanie za rok 2007, s. 6, 9; sprawozdanie za rok 2009, s. 10; A. Karpowicz, *Najciekawsze druki ze zbiorów masońskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu. Konstytucja Andersona*, „Biblioteka” 2007, nr 11, s. 169–175.

życia, wiedzę i żmudnie zdobywane doświadczenie, inteligencję, gorliwość i trud. Kiedy spróbowałem objąć uwagą chociażby najważniejsze Jego osiągnięcia, spostrzegłem, że jest to długa lista – wysiłków podejmowanych w sprecyzowanym celu, ukoronowanych sukcesem. Dziś widoczne są już owoce tej wielkiej, oddanej pracy, budującej szacunek, wdzięczność i refleksję wśród młodych pracowników, którzy dopiero szukają tego, czemu warto by poświęcić swoje zainteresowania i przyszłe działania. Przykład kierownika Pracowni Zbiorów Masońskich, Jego tu nakreślone przeze mnie curriculum vitae – sylwetka dobrego bibliotekarza, uczonego kompetentnego w swojej dziedzinie, gorliwego kulturoznawcy i popularyzatora, niezmordowanego społecznika, a przede wszystkim twórcy kolekcji masoników w Poznaniu i Ciężeniu – przekonuje, że naprawdę warto dostrzec problematykę dotyczącą łóż masońskich i działalności ich członków.

TOMASZ KURZAWA

Andrzej Karpowicz – the originator of the Masonic Collection Study Room at Poznań University Library

ABSTRACT. This article is a tribute to Andrzej Karpowicz, the creator of the Masonic Collection Study Room at the library and discusses his research activities and achievements in library work. The profile of Andrzej Karpowicz is set against a broad background of professional literature and source materials on the history of Freemasonry and profiles of other authors in the field.

KEY WORDS: Poznań University Library, Masonic Collection Study Room, Andrzej Karpowicz.

PATRICIA KENNEDY GRIMSTED

Droga do Raciborza: grabież bibliotek i archiwów Europy przez Sztab Operacyjny Rosenberga (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg). Część II¹

STRESZCZENIE. Artykuł omawia działalność Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR), organizacji kierowanej przez ideologa niemieckiego nazizmu, Alfreda Rosenberga. Autorka koncentruje się na grabieży bibliotek i archiwów. Opisuje miejsca, do których zrabowane zbiory zostały przetransportowane w celu ich ewaluacji, skatalogowania, opisu i archiwizacji. Ujawnia nowe źródła i identyfikuje kolekcje, które pod koniec wojny znalazły się przede wszystkim w mało znanym naukowym centrum biblioteczno-archiwizacyjnym w Ratibor (dzisiejszy Racibórz) na Śląsku. Ośrodek w Raciborzu przyjmował archiwa i zbiory książek zrabowanych na Zachodzie i Wschodzie. W sumie do Raciborza trafiły w ten sposób ponad dwa miliony książek. Rabunek książek przez hitlerowskie Niemcy był częścią prowadzonej przez kraj polityki kulturalnej oraz ideologicznej. Specjaliści i bibliotekarze katalogowali zrabowany materiał, analizowali go oraz podejmowali decyzję o jego dalszych losach. Splądrowane kolekcje miały nie tyle stanowić część zarchiwizowanej „spuścizny” po „wrogach Rzeszy”, ile tworzyć w przyszłości materiał wykorzystywany propagandowo i w celach „operacyjnych”. Warto odnotować interesujące współzawodnictwo w zdobywaniu materiału bibliotecznego i archiwalnego między jednostkami i agencjami nazistowskimi reprezentującymi różne interesy (wywiad, propaganda, instytucje naukowe). Wiele ze zrabowanych książek nie trafiło po wojnie do ich właścicieli.

¹ Niniejszy artykuł jest tłumaczeniem drugiej części obszernego opracowania Patricii Kennedy Grimsted (*Roads to Ratibor: Library and Archival Plunder by the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg*, „Holocaust and Genocide Studies” 19, 2005, nr 3, s. 390–458) poświęconego problematyce grabieży bibliotek i archiwów dokonywanej przez nazistów w czasie ostatniej wojny. Pierwsza część artykułu ukazała się w poprzednim tomie rocznika: „Biblioteka” 2010, nr 14 (23), s. 285–319 – przyp. red.

Próba odtworzenia migracji książek w rękach różnych agencji nazistowskich dostarcza cennych wskazówek dotyczących ich powojennych losów. Restytucja książek odnalezionych w zachodniej strefie okupacyjnej w zasadzie była niezakłócona, chociaż zdarzały się wyjątki i dochodziło do pewnych nieprawidłowości, z których większość wychodzi dziś na światło dzienne. Wiele kolekcji książek pochodzących z bibliotek zachodnich zostało wymieszanych ze zbiorami pochodzącymi z okupowanych krajów należących do ZSRR. Ten fakt zaważył na ich powojennych losach.

SŁOWA KLUCZOWE: wojna światowa 1939–1945, rabunek archiwów i dóbr kultury, Sztab Operacyjny Rosenberga (ERR), Alfred Rosenberg, Racibórz.

Grabieże ERR na Zachodzie

Hohe Schule NSDAP

Pod koniec lat 30. XX wieku Rosenberg zaczął wprowadzać w życie szeroko zakrojone i dalekosiężne ideologiczne i edukacyjne plany, wiele z nich przez DBFU. Jednym z jego współpracowników był profesor filozofii Alfred Bäumler (1887–1968), który, począwszy od 1937 roku, kierował Urzędem Nauki i Wiedzy (DBFU Amt Wissenschaft)². Po zwycięskiej wojnie planowano powołać do życia olbrzymie centrum badawcze i szkoleniowe, zorganizowane właśnie pod kierunkiem Rosenberga jako tzw. Hohe Schule NSDAP, alternatywny uniwersytet dla nazistowskiej elity. Sześć miesięcy przed zorganizowaniem ERR w Paryżu zaangażowanie i pełne oddanie dla idei gromadzenia zasobów dla Hohe Schule nabrały już pełnych i skryształizowanych kształtów³. W czasie trwania

² Zob. A. Bäumler, *Alfred Rosenberg und Der Mythos des 20. Jahrhunderts*, Monachium 1943.

³ Angielskie tłumaczenie dekretu Hitlera (z 29 stycznia 1940 – 136-PS) zostało opublikowane w: *Nazi Conspiracy and Aggression. Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality*, t. 3, Washington 1946, s. 184; w wersji oryginalnej w: *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945–1 October 1946 (Nuremberg, 1947–1949), Documents in Evidence*, t. 25, s. 229–230. Streszczenie prac poświęconych działalności Hohe Schule w: J. Billig, *Alfred Rosenberg dans l'action idéologique, politique et administrative du Reich hitlérien: Inventaire commenté de la collection de documents conservés au C.D.J.C. provenant des archives du Reichsleiter et Ministre A. Rosenberg*, Paris 1963, s. 65–85. Por. także notatkę sporządzoną przez Rosenberga „Die Hohe Schule der NSDAP und ihre Aufgaben” (Denkschrift, 1937), BAB, NS 8/175; i wcześniejszą krótką relację *Die Hohe Schule am Chiemsee*, „Die Kunst im Dritten Reich” 3 (styczeń 1939), s. 17–19. Opublikowane fragmenty protokołu z przesłuchań Rosenberga w Norymberdze poświęcone są powstaniu i działalności Hohe Schule i są dostępne w: *Nazi Conspiracy and Aggression...*, t. 2, s. 1332–1336. Książka H.P. Rothfedera, *A Study of Alfred Rosenberg's Organization for*